

A NÉMET „NÉPISÉG“-KUTATÁS

A NEMZETI SZOCIALIZMUS a hatalom átvétele után igen jelentősen megváltoztatta Németország arculatát. Nemcsak politikailag, hanem egy kultúrnép minden életmegnyilvánulásában, így természetesen tudományos téren is. A tudományos élet berkeiben bekövetkezett változás nemcsak az egyes tudományterületekben belül jelentett személyi és irányváltást, hanem egész tudományos iskolák hirtelen teljes megszűnését (mint pl. a berlini híres alaklélektani iskola vagy a milió-kutatás), sőt egész tudományágak gyors elsovadását (szociológia) és ezzel szemben mások meglepően gyors felvirágzását vonta maga után. Az utóbbi csoportba tartozóak közül különösen a fajelmélet (Rassenkunde) és a hazai néprajz (Volkskunde) talált nagy érdeklődésre, tudományos és népszerű körökben egyaránt. Az új idők problémái által serkentett kutatások és eredmények tekintetében méltán csatlakozik kettőjükhez az etnológia (Völkerkunde), itt azonban a nemzeti szocializmus inkább csak egyes aktuális problémák hangsúlyozása által gyakorol befolyást a tudományos fejlődésre és az előbb említett tudományokkal szemben ennek a kutatásnak az előrehaladása a közösség serkentő érdeklődése helyett inkább egyes kiváló egyének személyi érdemeiként könyvelhető el. A következőkben megkíséreljük röviden vázolni e három kutatási kör törekvéseit, az érdeklődés középpontjában álló fogalmaikat, továbbá azt a hatást, melyet eredményeik a mai Németország politikai és köznapis életére gyakorolnak. Bár az említett három tudomány tárgyában és módszerében különböző kutatási területet képvisel, mégis közös tárgyalásukat indokoltá teszi a politikailag is exponált tudományos köröknek az a törekvése, mely őket „Volkstumskunde“ név alatt egy tudománnyá olvasztani igyekszik.

I. FAJELMÉLET A három tárgyalandó tudomány közül ez a legfiatalabb és egyben a legönérzetesebb, amennyiben a biológiától, orvostudománytól és lélektantól eltekintve az összes rokontudományok módszereit és eredményeit lehetőleg mellőzi és ezzel szemben éppen újszerűségét és önállóságát hangsúlyozza. Amint azonban látni fogjuk, a valóságban a lélektant is inkább csak mint feljogosító szempontot, nem pedig mint tudományos módszert használja, továbbá az antropológiai módszereket is csak egyes kutatók alkalmazzák, míg a többiek tudatosan mellőznek minden eddigi tudományos módszert. A kutatók törekvései-

nek ilyen megoszlása híven tükröződik vissza az összes idevágó munkák alfa és ómegájának, a német faj definíciójának kettősségében. A ma nagy számmal megjelenő könyvek meghatározásai két csoportra oszthatók. Létezik egy természettudományos definíció és egy ideáltípust rajzoló meghatározás. A két pólust talán legélesebben Eugen Fischer örökléstani alapon felépített meghatározása és Ludwig Ferdinand Clauss-nak, a „beleélésen“ kívül a megismerés minden más módját mellőző lélektani definíciója képviseli. E. Fischer a fajnak egy általános biológiai meghatározásából indul ki, még pedig a következő megfontolás alapján. Az öröklés hordozói, a gének, két csoportra oszthatók: az elsőbe azok tartoznak, melyek a test normális állapotához, annak szerveihez és azok működéséhez okvetlenül szükségesek, melyekkel tehát minden ép ember rendelkezik. Ezzel szemben léteznek olyan gének, amelyek egyeseknél előfordulnak, másoknál nem, vagy esetleg más formában. Ezek között ismét vannak olyanok, melyek teljesen rendszertelenül jelentkeznek (pl. a vörös haj minden faj egyes egyedeinél örökletes alapon előfordul), továbbá olyanok, melyek egyes csoportokon belül minden egyednél kivétel nélkül (homozigotikusan) előfordulnak, míg egy más csoport egyedeinél hiányoznak. Az utóbbi örökletes jegyek különítik el a fajokat. Tehát: „a faj olyan szaporodási közösségben élő embercsoport, mely bizonyos, másoknál hiányzó gencsoportra nézve homozigóta“. Ebből az alapból kiindulva tisztán természettudományos adatokkal kifejezhetők azok az antropológiai jegyek, melyek valamely fajt meghatároznak. L. F. Clauss nem ad ily pontos meghatározást, hanem faj alatt azt a „stílustörvényt“ (Stilgesetz), „alkatideált“ (Gestalt-Idee) érti, mely szerint az egyén tulajdonságai egy, az individuális esetlegességeken túlmutató, tervszerű rendben helyezkednek el. E kissé nehezen érthető törvény szerint alkotja meg a német ideáltípust is, melyet Leistungsmensch-nek nevez és amelyben mindig akcióra-kész, a külvilággal szemben aktív álláspontot elfoglaló, tárgyilagos, megbízható embert lát. Külső ismertető jelei: magas, nyúlánk, könnyed, világos színű stb.

A két meghatározás között közvetítő szerepet játszik Hans Günther definíciója, akinek a fajelmélet kifejlődésében legnagyobb történeti szerepe van. Ő volt az első, ki tudományos alkalmazást akart adni a faji gondolatnak. Álláspontja közvetítő a fentemlített elméletek között, amennyiben ő is egy általános, bár Fischerénél kevésbé pontos meghatározásból indul ki, ezzel azonban meg nem elégszik, hanem ő is, mint Clauss, tulajdonképpen egy ideáltípust rajzol akkor, midőn az antropológiai meghatározás mellett a német faj lelki képét is bemutatni igyekszik. A következő általános meghatározásból indul ki: „a faj olyan embercsoportban fejeződik ki, mely a rá jellemző testi és lelki tulajdonságok által minden más embercsoporttól különbözik és mindig magához hasonló utódokat hoz létre“. Ezek alapján a német típus: magasnövécsű, hosszúlábú, karcsú, erőteljesen karcsú (kräftig-schlank) nyak, kéz és láb, hosszú fej, keskeny arc, világos színek. Lélektani meghatározását a következő igen jellemző mondattal kezdi: „Will ein Zeichner, Maler oder Bildhauer den kühnen, zielbewussten, entschlossenen oder den edeln, vornehmen oder heldischen Menschen,

Mann oder Weib, darstellen, so wird er zumeist ein Menschenbild schaffen, das dem Bilde der nordischen Rasse mehr oder weniger nahekommmt... A továbbiakban így folytatja: „Tatsächlich möchte man vordenkliche Willenskraft, bestimmtes Urteilsvermögen bei kühl abwägendem Wirklichkeitsinn, Drang zur Wahrhaftigkeit von Mensch zu Menschen, eine Neigung zu ritterlicher Gerechtigkeit als die bei nordischen Menschen immer wieder auffallenden seelischen Züge bezeichnen.“ (Günther, Kleine Rassenkunde, 1936, 59. 1.)

A fentiekben eddig mindig a német ideál-típusról beszéltünk, holott a felsorolt idézetek az északi fajt említették. Ezzel tulajdonképpen már az „északi gondolatot“ (der nordische Gedanke) jellemeztük, amely éppen ennek a kettőnek az egyenlőség jelével való összekötését jelenti. A valóság ugyanis nem felel meg — vagy ahogy az északi gondolat hívei vallják, még nem felel meg — az ideálnak. Ma még az a helyzet, amit Günther is határozottan kimond: „Faj és nép nem fedik egymást... Nép alatt ma többnyire nyelvileg egységes embercsoportot értenek, ez azonban faji egységet korántsem jelent. Még ha eltekintünk is attól, hogy tiszta fajú egyént ma Európában csak igen szórványosan találunk és megelégszünk csak a faji karakter uralkodó voltával, akkor is nyilvánvaló, hogy a fajok és népek földrajzi területei nem esnek egybe. Annál is kevésbé, mivel az európai fajok fogalma csaknem minden német kutatónál különböző. Günther hét ilyen fajt ismer, melyek mindegyike többé-kevésbé fellelhető a német nyelvterületeken is, mégpedig a következő arányban:

túlnyomóan északi faj (nordische Rasse):	45—50 %
keleti „ (ostische „):	20—
dinári „ (dinarische «):	15—
keletbalti „(ostbaltische):	8 „
fali „ (fälische „):	5— „
nyugati „ (westische „):	2— „
szudéta és belsőázsiai fej együtt:	2— „

Ezzel szemben

tiszta északi fej:	6—8%
„ keleti „	: 2—3
„ dinárt „	: 2—3

Tehát a kívánatos elem, a fajtisztaságot nem szigorú értelemben véve is, csak mintegy felét teszi a lakosságnak, míg egészen szigorúan fogalmazva a faji hovatarozást, csak 6—8%-ról beszélhetünk. A tiszta északi faj kívánatos voltára a következő megfontolás vezette Günthert. Elfogadja Spengler megállapítását a nyugati országok hanyatlásáról, csupán azt teszi hozzá, hogy Spengler nem ismerte fel a jelenség okát, mely szerinte abban áll, hogy az utolsó évszázadban a nyugati országokban erősen megcsökkent az északi faj százalékaránya. Az északi faj többsége és szellemi vezérsége a többi európai fajok együttműködésével biztosította Németországban az alkotóképességet. Mindebből logikusan következik az, amit északi gondolatnak neveznek és ami ma Németországban az északi faj szaporítását és a többi fajok csökkentését igényli (nordische Bewegung). Egész határozottan és merészen ki is mondja: „Az északi mozgalom csak az északi típusú honfitársaktól

kíván több gyermeket, ellenben a nem tiszta vagy egyáltalán nem északi típusúaktól kevesebbet.“ Természetesen következik a kiegészítés: „Nem általában az északi típusú, hanem csak az öröklés szempontjából egészséges északi típusú embert kívánja az északi mozgalom a német nép előtt a kiválasztódás mintaképeül elismertetni“. Innen származik tehát a Harmadik Birodalomban ma oly sokat emlegetett „Auslese“ fogalma, ami tehát szigorúan csak biológiai kiválasztódást jelent és nem tévesztendő össze társfogalmával a „Siebung“-gal, ami viszont a társadalmi és politikai kiválasztódásra vonatkozik. Az „Auslese“ egy fajta elszaporodására, tehát faji kiválasztódásra utal, míg a „Siebung“ az egyes vezető egyéniségek kiemelkedését (Führertum) és nem szükségképpen kiválasztott egyén továbbszaporodását és a vezető szerep öröklődését jelenti. A két fogalom ilyen éles különválasztása teszi lehetővé a németek számára annak megértését, hogy a mai vezető német egyéniségek nem mindig az északi faj képviselői közül kerülnek ki (Hitler, Göring, Goebbels).

Már maga az a tény, hogy a „Siebung“ és az „Auslese“ fogalmát külön lehet választani és hogy ennek megfelelően nem mindig az északi faj képviselői játszanak vezető szerepet — rést üt az „északi gondolat“ láthatólag erőszakosan megalkotott primitivista mivoltán. Nem is lehet egy olyan bonyolult faji összetételű népnél, mint a németiség, ilyen önmagában igen szép, de a való élethez képest mesterségesen merev elméletekkel boldogulni. Még az egyes, ma elismert kutatók is ellentmondanak egymásnak. L. F. Clauss pl. az északi faj mellett a sokkal „nehézkesebb“, de „hűséges“, „kitartó“, „a földdel lényegileg mindig összenőtt“, délszász, őst- és westfáliai típust is (fälische Rasse) — melyet ő a „Verharrungsmensch“ típusának nevez — a németiség lényeges alkotóelemének ismeri el. Mivel azonban ez a típus igen sok tekintetben éppen az északi típus éles ellentéte, az önként adódó ellentmondást azzal kerüli ki, hogy a németiség fogalmát úgy határozza meg, mint ami nem a kettő összege, még csak nem is szintézise, hanem a kettő örök küzdelme és mégis hasonlósága. A mai német lélek talán annak az ősi harcnak a szülötte, amely e között a két elem között valaha lejátszódott.

A hitleri Németországnak még egy népszerű fogalma — a V o l k o h n e R a u m — nyert tudományos magyarázatot a fajelmélet kereteiben. Kissé másképp fogalmazva ezt a gondolatét, azonnal szembe-tűnik a fajelmélet elvei szerint való tudományos indokoltság. A Volk ohne Raum gondolata ugyanis azt akarja kifejezni, hogy nem a hely, nem az országhatár, nem a milió a lényeges, hanem a fajszerinti hovátartozás, vagyis az örökletesen meghatározott testi és lelki minőség. Az örökletes alapnak az egyéni minőség kialakulásánál a milió-hatásokkal szemben vallott, csaknem kizárólagos szerepét hangsúlyozza ma a német tudomány, annyira, hogy a háború után Németországban erősen kifejlődött milió-kutatást (Milieukunde) pusztán az elnevezés miatt száműzték, tekintet nélkül arra, hogy ez a tudományág az egyoldalú, a milió által való meghatározottságot (Milieubedingtheit) vagy pedig éppen ezzel szemben az örökletes alap és a milió együttes szerepét vallotta döntőnek. A kérdés ilyen fogalmazása azonban ma már

veszített élességéből és Wilhelm Mühlmann nemrég megjelent, impozáns és komoly könyvében (Rassen- und Völkerkunde) maga mondja a következőket: „Kívánjuk, hogy a fajhigiénia megszabaduljon a faj fogalmának tisztán csak örökléstani orientációjától és ezáltal az öröklés és a környezet végzetes antagonizmusától. Fel kell ismernie a kettő közötti funkcionális összefüggést. Annak felismeréséről van szó, hogy az élő embert az örökletes alapszerkezet és a környezet szabja meg s a gyakorlatban ezzel, nem pedig elvont átöröklési anyaggal van dolgunk.“ Igaz viszont, hogy Wilhelm Mühlmann munkája még a német szakörökben is alig ismert, míg ezzel szemben a párt tudósa, Günther „Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes“ című könyve 1936-ban már 165.000 példányszámot ért el.

II. VOLKSKUNDE a neve annak a másik tudománynak, mely a fajelmélet mellett nagy népszerűségnek örvend ma Németországban. Ez alatt az elnevezés alatt azt értik a németek, amit mi hazai tárgyi, szellemi és elméleti néprajznak neveznénk, szemben a Völkerkundéval, mely az összehasonlító, tehát a világ minden népére kiterjeszkedő néprajzot jelenti. Az ebben az értelemben vett néprajz a fajelmélettel szemben már nem nevezhető új tudománynak, csupán most nyert ismét aktualitást és a múlt évtizedekkel összehasonlítva, most éri reneszánszát. Egy tudomány keletkezését igen ritka esetben lehet határozott dátumhoz kötni, de a néprajz abban a szerencsés helyzetben van, hogy ma az összes kutatók egyöntetűen Wilhelm Heinrich Riehlnek 1858-ban elhangzott beszédét (Die Volkskunde als Wissenschaft) vallják az önálló tudományként szereplő néprajz születési dátumának. Míg a Riehl híres beszéde óta eltelt évtizedekben az idevágó kutatások a csendes gyűjtés, még pedig elsősorban a filológiai szempontokat szem előtt tartó gyűjtés keretein nem haladtak túl, részletmunkákba veszve átfogó elméletekkel és fogalmi tisztázásokkal nem sokat törődtek, addig az utolsó évek irodalma tömegesen termeli az olyan munkákat, melyek történelmi és elméleti áttekintés mellett fogalmi meghatározásokkal és célkitűzésekkel foglalkoznak. Mindezek szerint a Volkskunde önálló tudományként való megalapozása Riehl-től származik ugyan, gyökereiben azonban már sokkal régebbi időkre nyúlik vissza ez a kutatás. Tacitus Germaniája az első idevágó munka, mely elszigetelten áll és folytatás nélkül marad egészen a reneszánszig, amikor a klasszikus irodalom felfedezésével Tacitus is inspiratív jelentőséget nyer. A további fejlődést olyan nevek jelzik, mint Herder, a Grimm testvérek, Brentano stb., míg Riehl szava pusztában elhangzó szó volt és az ő, elsőnek adott átfogó elméletét és tudományos alapvetését filológiai részletmunkák és az egész kutatás részletgyűjtésekbe merülő, antikvár jellegű széthullása követte. A huszadik században kísérelték meg ismét az elveszett egységet helyreállítani. Ennél a törekvésnél azonban sok ellentétes probléma felmerülése akadályozta meg a helyes összhang megtalálását s a különböző irányok békés kiegyezéséről még ma sem beszélhetünk. Az első nehézség akkor vetődött fel, amikor a „nép“ szónak fogalmi tisztázása során kiderült, hogy a nép egyáltalán nem egységes valami. Naumann

a népen belül két kultúrréteget különböztetett meg, a közösségben alkotó „Unterschicht“-et (Gemeinschaftsschöpfung) és az individuumon keresztül alkotó „Oberschicht“-et (Individualschöpfung). A megkülönböztetés eredménye az lett, hogy a néprajzi kutatás az előbbire szorítkozva, a *Vulgus in Populo* tudománya lett és így „Volkskunde“ helyett „Volksteilkunde“-vá csökkent. Tovább szűkült a tárgykör azzal, hogy az alkotó közösséget csak a tradícióőrző parasztságra szűkítették s így a „Volkskunde“ „Bauemtumkunde“-vá szűkült. Újabb irányok azonban nemcsak a parasztságot ismerik el mint alkotó közösséget. Így a „Bauerkunde“ mellett, sőt vele szemben kialakult a „Grosstadtvolkskunde“. Azonban nemcsak a kutatási tárgykör meghatározása, hanem a kutató szempont körül is támadtak ellentétek. A néprajz mai nagy előretörése párhuzamosan halad a weimari Németországban oly erősen kifejlődött szociológia háttérbeszorulásával. Nemcsak a szociológia, mint önálló tudomány, hanem a szociológiai szempont is csaknem teljesen száműzetett. (Ez logikus következménye annak a politikai elméletnek, mely az egyének közt nem társadalmi, hanem csak faji különbségeket lát.) Egyes kutatók azonban megpróbáltak kompromisszumos megoldásokkal a néprajz mellett egy népszociológiát is teremteni, melynek ma a legkiválóbb képviselői Max Rumpf és Günther Ipsén. A két irány ellentétét igen találó fogalmazásban a következőképpen fejezi ki Adolf Spamer, a *Volkskunde* legelismertebb vezetőegyenisége (akinek magyarrá nehezen alkalmazható mondatát németül idézem): „Max Rumpfs „Volkssoziologie“ ist der Versuch eines Brückenschlags zwischen Soziologie und Volkskunde, die er in eine „Vergangenheitsvolkskunde“ und eine „Gegenwartsvolkskunde“ aufzuspalten vorschlägt. Während erstere das versunkene Leben der bäuerlichen Gemeinschaft („das gemeine Volk“) schildere, befasse sich letztere mit dem Menschen der städtischen Kultur, die der Gegenwart das Gepräge gäbe. So sind Schwieterings und Rumpfs Anschauungen gegensätzlichste Stellungen im heutigen Meinungskampf um die Aufgaben der Volkskunde.“

Ezekbe az elméleti vitákba újabb vitaanyagot hozott a fajelmélet. Van olyan néprajzi iskola is, melyet politikailag exponált egyének képviselnek s melyet Ziegler „*Volkskunde auf rassischer Grundlage*“-nak hívott. Célkitűzéseit így fogalmazta: „A nationalszocialista néprajz politikai feladata a sajátos néphagyomány sokszor betemetett és tévútra került forrását megtisztítani és zavartalan folyását biztosítani.“ Ezek az elméleti viták azonban nem merítik ki, hanem csak termékenyen befolyásolják és serkentik a közben folyó tényleges munkát. A néprajz valóban termékeny kutatói egyik szélsőséges elmülethez sem kapcsolódva, lehetőleg átfogó szempontok szerint igazodva, az összes irányok követelményeit kielégíteni igyekeznek. Az objektív tudományos munkának az élén ma Adolf Spamer, a berlini egyetem professzora és a „*Deutsche Forschungsgemeinschaft*“ keretein belül alakult „*Reichsgemeinschaft der Deutschen Volksforschung*“ intézményének az igazgatója áll. A Spamer-féle iskola célkitűzései közt a Riehl-féle hagyományoknak megfelelően a *Grosstadtvolkskunde* és a *Bauemvolkskunde* éppúgy megtalálja a maga szempontjait, mint ahogy a

szociológiai vagy fajelméleti alapvetésből kiinduló törekvések. Ezek mellett Spamer erősen hangsúlyozza a lélektani beállítódás szükségességét, habár ennek a szempontnak a tényleges kutatásban való érvényesítése mindmáig nem valósult meg. Az említett szempontok mellett a történeti szempont is érvényre jut Spamemél, amikor azt mondja, hogy a Volkskunde feladata a történelmi és történelemfeletti erők egyaránt! lemerése. „Mindez a természet és az ország különböző alakító tényezőinek, a történelmi és szociális folyamatoknak, földrajzi és antropológiai, gazdasági és személyi meghatározottságoknak a lemerését jelenti, de jelenti továbbá és végső törekvésként minden statikus és dinamikus erőnek a nép átfogó szemléletében való összefogását.“ (Die deutsche Volkskunde, I., 12.1.) Ezt a célkitűzést ma számos nagy intézmény szolgálja Németországban. Egyetemi intézetek és múzeumok mellett sok más kutatóintézet, melyek közül a már említett „Reichsgemeinschaft der Deutschen Volksforschung“ a legimpozánssabb. Elsőrangú szakemberek vezetése alatt hat szakosztálya működik, melyek közül az „Archiv für Volkserzählung“ a német népmeséket, a „Sammlung der Hausinschriften“ a német házakban található felírásokat, az „Archiv“ a régi német községi aktákban található néprajzi vonatkozású adatokat, a „Museum“ az összes német múzeumoknak a néprajzi anyagát (fényképmásolatokkal), a „Bildersammlungen“ az összes német kép- és grafikai gyűjtemények néprajzi vonatkozású anyagát (fényképmásolatokkal) tartja nyilván. A leghatalmasabb alosztály azonban az „Atlas der deutschen Volkskunde“, amely térképen ábrázolja a német néprajzi adatok területi megoszlását. Az egyes térképek kérdőívek alapján készülnek. Eddig 243 kérdést bocsátott ki az Adás, melyekre kb. 20.000 helyről nyernek választ. A szervezett munkatársak nemcsak Németország területéről, hanem Európa egyéb német településeiről is begyűjtik az anyagot. Minden egyes kérdésről külön térkép készül, melyeken Németországot és a körülötte elterülő német településeket közös térkép ábrázolja, a nagy térkép sarkában pedig a magyarországi német települések külön fel vannak tüntetve! Az egyes térképeken különböző jelek ábrázolják a különböző válaszokat és minden egyes esetben más és más jelrendszert használnak, hogy az eredményül kapott térkép éppen az illető feleletek gyakoriságának megfelelően áttekinthető legyen. Néha megesik, hogy ötször-hatszor rajzolják meg ugyanazt a térképet, míg rátalálnák arra a jelrendszerre, mely az adott esetben a legtisztább képet nyújtja. Az Atlas kérdései a nép életének minden megnyilvánulására kiterjednek. Építkezési, ruházkodási, táplálkozási formákra, gazdálkodásra, népszokásokra, hiedelmekre éppúgy, mint szólásmódokra, erkölcsi megítélésekre.

A népi sajtóságok kultusza természetesen azok megbecsültetését és újraeledését vonja maga után. Ez a folyamat ma már nemcsak a német parasztság körében, hanem a nagyvárosokban is érezteti hatását, ahol karácsonyi, szilveszteri, farsangi szokásokat elevenítenek fel, még pedig mindannyiszor a város feltűnő helyein, kollektív ünneppé avatva a parasztság köréből „elszivárgott“ kultúrjelenéseket.

III. A NÉPTUDOMÁNYOK harmadik, ma erősen fejlődésnek indult ága az összehasonlító néprajz (Völkerkunde). Mint már említettük, ez a fejlődés, bár semmiképpen sem érintetlen a mai politikai alakulástól, mégis inkább egyes kutatók és elsősorban Richard Thumwald személyi eredményeként könyvelhető el. Egy egyéniség munkássága azonban természetesen nem független attól a közösségtől és attól a kortól, melyben az illető él. Így Thumwald műveit sem tekinthetjük elszigetelt, véletlen jelenségeknek, hanem inkább azt mondhatjuk, hogy az általa képviselt etnológiai irány nem annyira az aktuális német politikai hatások alatt fejlődött, hanem általánosabb és intencionáltabb érdeklődési irányokkal tart fenn szoros rokonságot. Éppen ezért az említettek közül ez a tudományág az, mely számunkra érdekes jelenségnél és tanulságos példánál többet jelent, amennyiben éppen a kultúrák és civilizációk fejlődésének ma mindenkit érdeklő kérdéseire igyekszik válaszolni. Az emberi kultúra fejlődésének kérdései iránt megnyilvánuló érdeklődéssel párhuzamosan fejlődtek az idevágó tudományos elméletek, melyeknek történetét ugyanezen folyóirat hasábjain Joó Tibor már összefoglalóan ismertette:¹ éppen ezért erre most nem térünk ki, hanem ott vesszük fel az ismertetés fonalát, ahol ő abbahagyta, vagyis a kultúrkör elméletnél. Joó Tibor a múlt század evolucionista elméletét a kultúrkör és kultúrtörténeti iskolával szembehelyezve, méltán kezdte ismertetését azzal a megállapítással, hogy ma már nem értjük, miért nevezte a XIX. század magát a történeti szemlélet századának. Az akkor alakulófélben levő és azóta már impozáns művekben is megvalósulásra jutott kultúrelmélet ismeretében ma már méltán kérdezhetjük, hogy miért nevezhette magát a kultúrkör elmélet a történeti szemlélet iskolájának? Hiszen a mai, főként Thumwald és Wilhelm Mühlmann által képviselt iskola éppen a történeti szemlélet hiányát kifogásolja ennél az iskolánál és tudományos módszerük is elsősorban a történeti szempont sokkal erősebb érvényesítése által különbözik a kultúrkör és a Schmidt és Koppers által képviselt „kultúrtörténeti“ iskolától. A kultúrkörelmélet történeti szempontot érvényesít az evolucionizmussal szemben akkor, amikor a kultúrák egyediségét hangsúlyozza, azonban a történeti szemlélet másik és nem kevésbé lényeges mozzanatát, az időbeniséget teljesen figyelmen kívül hagyta. A felállított kultúrkörök merevek és statikusak, holott semmi garancia sincs arra nézve, hogy a természeti népeknél ma megállapított kultúrviszonyok állandóak. Sőt bizonyos, hogy egy-két évszázaddal ezelőtt egészen más képet mutattak és ennek megfelelően a kultúrkörök is más elhelyeződésűek voltak. „Sehol sincs arról szó, hogy maguk a kultúrátípusok is változásnak vannak alávetve, hanem azokat teljesen merevnek tekintve éppenséggel történetietlenül szemlélik.“ (Thumwald, *Die menschliche Gesellschaft*. 1931, I., 17. 1.) A régebbi „geschichtslose Völker“ elnevezés is teljesen tudománytalan és a valóságnak meg nem felelő, hiszen a természeti népeknek éppúgy megvolt és van a maguk történelme, mint bármely európai népnek, csupán kevésbé ismerjük, nehezebben rekonstruálható, sőt sokszor teljesen lehetetlen a felderí-

¹ Az etimológia újabb iránya, Magyar Szemle, XXIII., 352. 1.

tése. A kultúrkörelmélet és az evolucionizmus szembenállását egy másik elv is jellemzi, amennyiben az előbbi az evolucionizmus merev fejlődésfogalmát elvetette. A valóságban azonban a kultúrköröket Schmidték is fejlődési egymásutánban képzelik el, mégpedig szintén elég merev szabályok szerint s így tulajdonképpen ez az elmélet kerülővel ugyanoda jutott vissza, ahonnan kritikájában kiindult. „A felállított kultúrkörök világszerte való elterjedtségének feltételezése az elvetett evolucionista gondolatot egy másik kapun, mint kultúrhistoriai fejlődést ismét bevezette.“ (Ugyanott I., 15. l.) „Az a körülmény, hogy a Spencer-féle iskola az egyvonalú fejlődés alkalmazásának értelmében többé nem volt fenntartható, mint hasonló esetekben oly gyakran, — amikor valamely iskola kedvenc elképzelése összeomlik — most is odavezetett, hogy a vele szembenállók az egyik axióma megdőlte miatt könnyű szívvel az ellenkezőjének követését érezték kötelességüknek. A fejlődélmélet által kétségtelenül megteremtett rendnek az ellenkezője egyrészt a rend teljes hiánya, másrészt egy nem teljesen átgondolt kompromisszum, mint amilyen a kultúrkörelmélet tipológiája.“ (Ugyanott IV., 236. l.)

Ez a kijelentés azonban korántsem jelenti azt, hogy Thumwald közelebb állana az evolucionizmushoz, mint a kultúrkörelmélethez. Mindkettőt egyformán elveti csak úgy, mint a többi iskolák elméletét. Felfogása egyidőben Malinowski „funkcionális“ elméletével mutatott legnagyobb rokonságot, mint ahogy egy régebbi nyilatkozatában ki is jelentette, hogy a funkcionális etnológiához tartozónak ismeri el magát. Ma azonban már ezt az irányt sem tartja teljes mértékben hiánytalanak. Az amerikai szociológiai iskola is erős hatást gyakorolt Thumwald elméletének alakulására, azonban ebben az esetben is inkább csak szigorú kritikájának szűrőjén áthatolt és ennek megfelelően átfórt indításokról, nem pedig közvetlen hatásokról beszélhetünk. Általában minden kialakult iskolával szemben kritikai álláspontot foglal el, „mesterei“ nincsenek, csak „tanítványai“. Ezek után a negatív megállapítások után megkíséreljük pozitíve jellemezni ezt az irányt, melyet egy szóval megjelölni, úgy mint a kultúrkörelméletet vagy a funkcionális etnológiát, nem lehet. Nem lehet még pedig azért, mert nem egy szempontnak az uralkodó volta, hanem éppen a sokszempontúság jellemzi.

Thumwald összes munkáiban szembetűnik a fogalmak igen finom, pontos meghatározása és szigorúan következetes használata. Definíciói közül talán leglényegesebb és legtanulságosabb a kultúra és civilizáció elkülönítő meghatározása. Eszerint egy nép civilizációján az igen bonyolult, sokágú felhalmozó folyamat eredményeként adódó tárgyak, eljárások és tudásanyag technikai használhatóságát értjük. Valamely nép kultúrája ezzel szemben az illető nép közösségei által ezek köré a technikai elemek köré épített, a népnek a velük szemben való szubjektív beállítódásából adódó intézmények és eszmék rendszere. Már ebből is kitetszően egy népre mindig a kultúrája a jellemzőbb, mert míg civilizációjának elemei más kultúrából átvettek, öröklöttek, vagy új saját találmányok lehetnek, addig a nép sajátos karaktere mindig az ezekkel az elemekkel szemben tanúsított szubjektív beállítódásban, tehát az egyes elemek átfórtálásában és alkalmazási módjában, vagyis

éppen az illető nép kultúrájában nyilatkozik meg. A kultúrának a mindenkori minőségét pedig az illető nép tradíciója (akár írásban és törvényekben lefektetett, akár rögzítetten és éppen ezért elevenebb hagyományok és intézmények formájában megőrzött tradíció) és a pillanatnyi konstelláció szabja meg. Itt tehát a történeti szempont jut érvényre. Azonban éppen a történeti szempont kívánja meg azt is, hogy minden előzetes eljárástól mentesen az általános-emberi, a szituációk-fölötti vagy pedig a visszatérő elemi szituációk alakító hatását is figyelembe vegyük.

A történeti szemponttal rokon az, amit Thumwald dinamikus szemléletnek nevez, s amelynek megfelelően a jelenségeket állandó alakulásban, hatás és kölcsönhatásban látja. Az egyes jelenségek egyszerű ismeretetésénél nagyobb súlyt helyez azokra az okokra, melyek az illető jelenséget létrehozták. Az okok közt külön hangsúlyozza a pszichológiáit. A lélektani szempont fontossága Thumwaldnál kitetszik abból, hogy legújabb munkájában (*Lehrbuch der Völkerkunde*, 1937.) az etnológia általános feladatait három pontban foglalva össze, a különböző népek szellemi, lelki sajátosságának vizsgálatát első helyen említi. Lélektani vizsgálódásainál mindig az individuumból indul ki és a személyiségen keresztül jut el a közösség lelki minőségéhez. »Hogy a társadalmi folyamat tiszta megismeréséhez jussunk, az azt alkotó végső elemből keÜ kiindulunk: a személyiségből.« Az egyéniségnek ilyen erős előtérbe helyezése maga után vonja azt a meggyőződést, mely szerint egyetlen társadalmon belül sem érvényesülnek az illető közösség szociális törvényei teljes következetességgel, mert a legszigorúbb szabályok szerint élő természeti népeknél is előfordulhatnak és elő is fordulnak egyéni kivételek, melyek egy-egy erősebb személyiség esetében a közösség egész további életét befolyásolják. Nincsen olyan kollektívum, ahol az egyéniség ne játszhatnék szerepet. Az egyént hangsúlyozó lélektani szempont mellett azonban állandóan érvényesül Thumwaldnál a szociológiai szempont is. Ezen a ponton a háború utáni német szociológiát nagy egészében ő is éppen úgy elveti, mint a mai német hivatalos körök, amennyiben túl „filozofikusnak“ és a gyakorlat előtt járónak tartja. Felfogása közelebb áll az amerikai gyakorlati szociológiához; teljes megegyezésről azonban itt sem beszélhetünk. Legújabban oly szociológiai iskolát igyekszik megteremteni, mely Németországban a német társadalom különböző közösségi formáinak megismerését tűzné zászlójjára. Ennek az iskolának a körvonalai azonban egyelőre még nem alakultak ki teljesen, aminek egyik oka kétségkívül azon meglehetősen nagyfokú közömbösség, mellyel Thumwald törekvései ma saját hazájában találkoznak. Egyelőre még saját hallgatói is nehezen értik annak a jelentőségét, hogy Thumwald a maga szemináriumi gyakorlatain nem tűr könyvismertetéseket vagy irodalmi összefoglalásokat — mindamelllett, hogy hallgatóitól igen nagy irodalmi tájékozottságot követel meg — hanem konkrét embercsoportoknak személyi tapasztalatok alapján való szociológiai elemzését kívánja.

TÖMÖRI VIOLA